

Kovács András Donát¹

Megújulási lehetőségek és gátló tényezők a szerb–magyar határ menti térségben

ABSZTRAKT: Szerbia és Magyarország szomszédos területein, a különböző környezeti, társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális hatótényezők egymással szoros és bonyolult kölcsönhatásban állnak. Ebben a „kettéosztott”, ugyanakkor hasonló földrajzi jellegekkel és számos tekintetben közös múlttal rendelkező térségben, remélhetően a jövő is közös! 2011-ben, az MTA RKK és a szabadkai RTT ez irányú közös gondolkodása egy komplex regionális kutatást eredményezett; – „A határ, mint innovációs megújulási tengely” címmel. E kutatás elsődleges célja a szerb–magyar határ menti térség adottságaira építő fejlesztési lehetőségek feltárása volt. Az akkori analitikus és empirikus vizsgálatok alapján jól érzékelhetővé vált, hogy az érintett vidéki tájak és településkörnyezeti rendszerek jelentős része krízishelyzetbe került. A határ menti térség problémáinak feltárása és elemzése egyértelművé tette, hogy a közös fejlesztések alapja az itt élő közösségekben rejlő társadalmi tőke aktivizálása, amely minden egyéb más alapját képezi. Mindazokhoz a beavatkozási területekhez tehát, amelyek végső soron a fenntarthatóságot eredményezhetik, erősíteni kell a társadalmi partnerséget, a közösségi együttműködést és javítani kell a lakosság adaptációs képességét és a lokális tudás színvonalát.

KULCSSZAVAK: szerb–magyar határ menti régió, összekötő-térség, kooperáció-partnerség

Bevezetés

A „határmentiségre” építő együttműködések ma már szerte Európában – így Szerbiában és Magyarországon is – igen fontos tényezői lehetnek az egyes periférikus térségek fejlődésének. A szomszédos régiók sorsát az érintkező határok földrajzi jellege és társadalmi kapcsolatrendszere alapvetően meghatározza. Általában, amennyiben a határok átjárhatósága nagyobb és az ott élő közösségek is nyitottabbak egymás irányába, akkor az érintett térségek megerősödhetnek. Ellenben ahol a határok elválasztó jellege erős, ott a periférikus jellegek konzerválódnak és a leszakadás, a szegregáció válik uralkodóvá (*Martinez, 1994; Krätke, 1999; Anderson et al., 1999, 2002, 2003; Scott, 2005*). Azokban a kedvező esetekben, amikor a határ két oldalán elhelyezkedő lakosság aktív gazdasági, kereskedelmi és kulturális kapcsolatokat ápol, „határregiók” (cross-border region) alakulhatnak ki. Napjainkban már több ilyen határ menti térséget is ismerünk, amelyekben a kooperációnak egy

1 Kovács András Donát, tudományos munkatárs, geográfus, szociológus, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete Alföldi Tudományos Osztály

magasabb szintje fedezhető fel, mely övezetek eljutottak a széleskörű környezeti-társadalmi-gazdasági integráció szintjére (*Nelles–Walther*, 2011). Az „összekötő határok” új minőséget jelentenek és számos alternatívát nyújtanak az ott élőknek, akár az információ- és munkaerőcsere révén, de ugyanúgy a környezet- és természetvédelem és a közös terület- és településfejlesztés vonatkozásában is (*Perkmann*, 2007/a,b; *Süli–Zakar*, 2010/a,b). Az Európai Unió tagországain belül, a magasabb fokú partnerség megvalósítására hivatottak az európai területi együttműködési csoportosulások; az EGTC-k (European Grouping of Territorial Cooperation), vagy más néven az európai területi társulások; az ETT-k. Ezek viszonylag rugalmas területi-intézményi struktúrák, melyek a legtöbb esetben programorientált kapcsolatokat építenek ki, vagyis „funkcionális régióknak” tekinthetők. Az EU külső határai mentén található országok, amelyeknek az EU-taggá válásával középtávon számolni lehet, azonban e tekintetben sajátos csoportot képeznek. Szerbia és Magyarország érintkező térségeiben a határ elválasztó szerepe még mindig viszonylag erőteljesen érvényesül, ugyanakkor a különböző táji, társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális hatótényezők egymással szoros kölcsönhatásban állnak, így emiatt a térbeli folyamatok is meglehetősen bonyolult kontextusban jutnak érvényre (*Pál–Szónokyné*, 1994; *Pál*, 2004; *Ricz–Gábrity*, 2010; *Szónokyné*, 2002; *Takács–Gábrity*, 2011; *Gábrity*, 2011. *INNOAXIS* 2011; *Nagy*, 2000, 2006, 2009; *Kovács A. D.*, 2012). Ebben a „kettéosztott”, ugyanakkor hasonló geográfiai jellegekkel és számos ponton közös hagyományokkal, múlttal rendelkező térségben, a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy – az egyes mikrorégiók, településcsoportok hogyan tudják összehangolni és megosztani a különböző feladatokat, hogyan képesek megerősíteni a határon átívelő partnerséget és munkamegosztást (*Soós–Fejes*, 2009; *INNOAXIS IPA*, 2011; *LOLAMAR IPA*, 2014).

E témakörben, a szerb–magyar határ menti térségben, 2010–2011-ben, az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet és a szabadkai Regionális Tudományi Társaság koordinációjával komplex kutatás zajlott – A határ mint innovációs megújulási tengely címmel –, melynek elsődleges célja a szerb–magyar határtérségek sajátos viszonyainak bemutatása és a helyi adottságokra építhető területfejlesztési lehetőségek körvonalazása volt. A vizsgálatok a Vajdaság Autonóm Tartomány három északi körzetében (okrug) és nyolc dél-alföldi kistérségben zajlottak. A munka részeként dokumentumelemzésekre, statisztikai adatbázisok kialakítására és empirikus vizsgálatokra is sor került. A szakmai felvetéseket a kutatók folyamatosan egyeztetették a térség társadalmi szereplőivel, majd a vajdasági és magyarországi döntéshozók bevonásával (tartományi, megyei, kistérségi vezetők, polgármesterek, helyi közösségi vezetők, helyi fejlesztési csoportok, civil szféra) részletesen megvitatták a felmerülő területi és szakpolitikai szempontokat. A társadalmi egyeztetések során a munkába bevont szakemberek, szervezetek egyfajta „regionális víziót” fogadtak

el, a végső kutatási záródokumentumok mindezek figyelembe vételével készültek el (www.innoaxis.hu).

Az IPA INNOAXIS kutatás eredményeire és a szerző e témában megjelent korábbi írására építve (lásd irodalomjegyzék), – e tanulmányban megpróbálunk rávilágítani a szerb–magyar határ menti térségben felmerülő legfontosabb kérdésekre.

A vizsgált szerb–magyar határ menti térség

A vizsgált határ menti övezet a Duna–Tisza között foglal el sajátos geográfiai pozíciót, amelyet a jelenlegi határ (175 km hosszan) már csaknem egy évszázada kettéválaszt (1. ábra).

1.ábra: A határ menti kutatási terület elhelyezkedése

Forrás: INNOAXIS kutatás 2011.

A 11 510 km²-es kutatási célterületen összesen 21 területi egység található (2. ábra). A 4979 km²-es magyar oldalon 8 kistérség, 74 településsel, míg a 6531 km²-es szerb oldalon 3 körzet, azon belül 13 község található, 132 településsel. A térség lakosság száma közel egymillió fő, a magyar oldalon 425 ezer fő, míg a szerb oldalon 550 ezer fő.

2. ábra: A kutatásban kijelölt határ menti régió és „kvázi kistérségei”

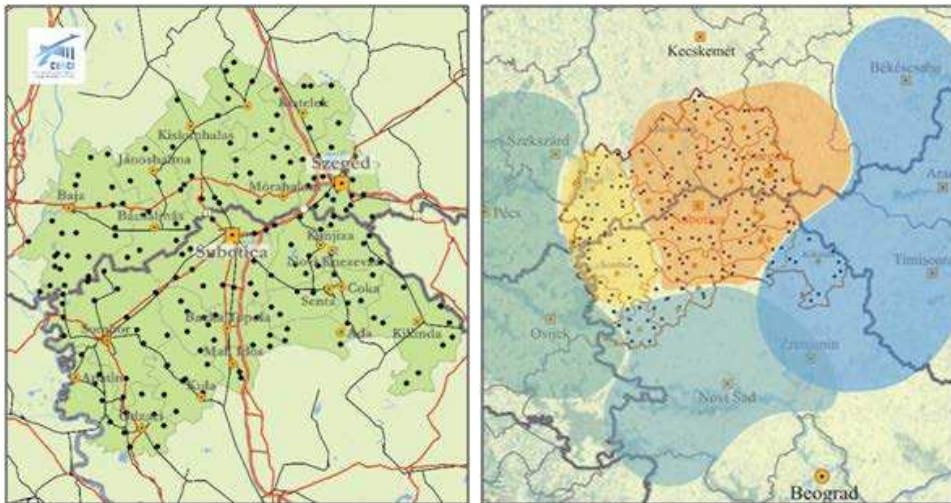
Forrás: INNOAXIS kutatás 2011.

Ugyan a határ mentén elhelyezkedő térségek környezeti-táji szempontból (a fent leírtak szerint) nem elválaszthatók, és a két ország között lényegében nincs természetes határvonal, ugyanakkor a térszerkezet, a határ elválasztó szerepe miatt még mindig meglehetősen kettéosztott, a településhálózat és vele a társadalmi kapcsolatok több szempontból is szeparáltak. Az érintett térségek vázát mindkét oldalon olyan településcsoportok képezik, melyek nagyobb városok köré szerveződtek. A Szeged, Szabadka, Zombor, Baja, Zenta környékén kialakult településcsoportok, szuburbanizálódó övezetek, és azok együtteséből formálódó „agglomerációk” a térség viszonylag fejlett pólusait hozták létre. Szerbiában Szabadka, Magyarországon Szeged vonzása kiemelkedő (3/a., 3/b. ábra).

Az említett települések mellett több távolabbi közép- és nagyváros is hatást fejt ki a térségre. Mivel a régió nagyjából félúton fekszik két hasonló méretű főváros között, így mindkét országos centrum felől vonzás mutatható ki (Budapest hatása valamivel nagyobb mértékben jelentkezik). A fővárosok mellett, a közeli Temesvár, mint dinamikus fejlődő, központ is komoly hatást fejt ki a vizsgálati térségre, de a közepes méretű, 100 km-es körzeten belül elhelyezkedő urbánus pólusok (Pécs, Eszék, Újvidék, Nagybecskerek, Arad, Kecskemét, Szekszárd) szerepe sem elhanyagolható.

Összességében elmondható, hogy a körülhatárolt szerb–magyar határ menti térség közepes erősségű városi vonzáskörzetek (Temesvár, Újvidék, Pécs), illetve nagy erejű központok (Budapest, Belgrád) gravitációs határzónáján fekszik. Amennyiben figyelembe vesszük Szerbia későbbi EU csatlakozását, nagyon fontossá válik a határ mentén szerveződő tér kezelése, a hagyományokra építő partnerség és a közös fejlesztések kidolgozása, feléléskítése. Mivel a projektterület egyre dinamizálódó vonzáskörzetek közé ékelődik, a Szeged és Szabadka köré épülő határ menti fejlesztések csak akkor lehetnek hatékonyak, ha az együttműködések a lehető legelmélyültebben, legintegráltabb formában valósulnak meg.

3/a., b. ábra: A határ menti térség településhálózata és a potenciális vonzásterületek térszerkezete

Forrás: INNOAXIS kutatás - CESCOI 2011.

Problémák és gátló tényezők

A térségre nézve mindenképp jelentős hátráltató tényező, hogy az itt található nagyvárosok potenciálja nem tud kellően érvényesülni. Szeged innovációs hatása a lehetőségekhez képest csak kisebb intenzitással „terjed” át a határon, elsősorban a felsőoktatás vonzereje dominál, Szabadka pedig a Vajdaságban egyedül képez vonzásközpontot. A kapcsolatok hiánya, illetve rendezetlensége miatt a határ két oldalán lévő települések, a társadalmi közösségek és az intézményeik ma is erőteljesen elkülönülnek egymástól. Ez a szeparáltság hatalmas veszélyt jelent a határ menti térségek hosszú távú fejlődése szempontjából, ráadásul a hasonló adottságok miatt

a két oldal szereplői egymás versenytársaivá válhatnak, amely a vizsgált térségeket hosszú távon csak tovább gyengítheti.

Az érintett határ menti zónában, az elmúlt évtizedekben komolyabb területi kapcsolatok nem, vagy csak részben bontakoztak ki, a korábbi tradicionális együttműködési formák egy bizonyos szinten megrekedtek. A határvidéken fontos európai közlekedési folyosók haladnak át, mégis jól működő horizontális kapcsolatok nem alakultak ki. („Ennek a határon átnyúló hálózatok elhanyagoltsága” volt az egyik legfőbb oka – tette hozzá egy érintett prominencia). A „belső” mobilitás még mindig szolid, ugyanakkor a szürke- és feketegazdaság jelenléte viszonylag erős. Habár az utóbbi években a vállalatközi kapcsolatok és kereskedelmi forgalom némileg megélnkülni látszottak, mindezeket jelentős magyar kiviteli többlet jellemzi. Az önkormányzati és civil együttműködések szintén kimutathatóan erősödtek, de azokat sajnos több esetben csupán a közös pályázati forrásszerzés motiválja, gyakran nincsenek meg a valós partnerséghez szükséges feltételek, vagy épp a kiforrott elképzelések.

A komplex problémák sorában súlyos tényezőként szerepelnek a periférikus helyzetre jellemző gazdasági-társadalmi konfliktusok; az alacsony gazdasági versenyképesség, az átlagtól elmaradó intézményi ellátottság, a demográfiai és munkaerő-piaci aránytalanságok. Mindezekből fakadóan a határvidék településeinek egy részét igen kedvezőtlen társadalmi mutatók jellemzik. A társadalmi-gazdasági lemaradás az utóbbi években csak fokozódott, sőt sajnos számos jel mutatott arra, hogy az EU tagállamok határ menti vidékeihez mérten, a negatív irányba mutató különbségek egyre tovább nőttek. Jól érzékelhetővé vált, hogy az itteni vidéki tájak és településkörnyezeti rendszerek egy része krízishelyzetbe került. Egyes vélekedések szerint – a jelenlegi folyamatok mellett – a térségre jellemző sajátos tájfenntartó, gazdasági és kulturális funkciók megszűnésével regionális válság következhet be, amely nem csupán a határral szomszédos övezetekre, de mindkét országra igen káros kihatással lehet.

A mindkét oldalon észlelhető, általános és hasonló problémák mellett megfigyelhető néhány fontos különbség is. A vajdasági oldal helyzete például összességében kedvezőtlenebb, bár a gazdasági adatok alapján a Vajdaság, Szerbia más területeihez képest még mindig „fejlettebbnek” számít. Az infrastruktúra kiépítettsége és állapota, a foglalkoztatási, munkanélküliségi és szociális mutatók a szerb oldalon egyértelműen rosszabbak, mint a magyar oldalon. Mindezek a negatívumok – a Vajdaságban mérhető magasabb a népsűrűség és a fiatalabb korstruktúra ellenére – ez az egész térség egyensúlyát veszélyeztetik.

Általában elmondható, hogy a kedvezőtlen folyamatok, és a délszláv háborút követő időszakok további negatív hatásainak következtében, a határ menti elhelyezkedés a térség legnagyobb részén ma egyben valódi perifériális helyzetet is jelent.

A határ két oldalán fekvő „kistérségek” számos komplex településkörnyezeti és társadalmi-gazdasági problémakörrel néznek szembe, amelyek között megtalálhatók a termelői és vállalkozói szektor bizonytalanságai, a környezetvédelmi kérdések megoldatlansága, az infrastrukturális felzárkózás késedelme, a város – falu kapcsolatok szétesése, valamint a rurális leértékelődés általános tünetei is; a munkanélküliség, az elöregedés, az elvándorlás, a kirekesztődés és a fokozódó szociális feszültségek (szegénység, bűnözés, „szuperszegregáció”).

A legfőbb célok a szerb–magyar határ menti térségben

A periferiális helyzet megszüntetése, az itt élők életminőségének javítása kizárólag az erőteljesebb térségi összefonódással képzelhető el, mivel a hasonló adottságok és problémák sok esetben közel azonos megoldási javaslatokat, egyfajta belső munkamegosztást követelnek. A térségre vonatkozó legfontosabb fejlesztési elvként tehát az országhatár elválasztó szerepének enyhítése, a határon átnyúló együttműködések kialakítása fogalmazható meg. Ezen átfogó cél megvalósításához két specifikus cél szolgálhatja: egyrészt a térség komparatív előnyeire építő, versenyképes térségi gazdaság kialakítása, melyben a kieleződő verseny helyett alapvetően az együttműködés dominál, másrészt a nemzetközi szinten is együttműködő társadalmi-kulturális közeg és a humán szféra megerősítése. E két átfogó cél elérésének érdekében – álláspontunk szerint – a következő területfejlesztési stratégiai szempontok jelölhetők ki:

- a tradíciókra támaszkodó lokális gazdasági-társadalmi-kulturális kapcsolatok felélénkítése;
- a felértékelődő környezeti, táji erőforrásokból adódó előnyök közös hasznosítása;
- a tudásátadásra épülő innovációk terjedésének elősegítése;
- a munkaerő-mobilitási esélyek javítását célzó humánkapacitások bővítése.

A vizsgált szerb–magyar határ menti térségben nyilvánvalóan számos olyan fejlesztési feladat adódik, amely kizárólag nemzeti, illetve uniós hatáskörben valósítható meg. Ilyen például a közlekedési folyosók kialakítása, a fő vasútvonalak korszerűsítése, az energiahálózatok összekapcsolása, a környezetvédelmi vagy a munkaerő-piaci szabályozás harmonizációja. A határ elválasztó szerepének érdemi csökkenése – e fejlesztések esetében – csak Szerbia uniós csatlakozása után teljesezhet ki. Ez a folyamat még várat magára, azonban már most itt van az ideje annak, hogy megkezdődjön azoknak a térségi kapcsolati hálóknak a kiépítése, megerősítése, amelyek életre hívhatják a gyors és hatékony partnerséget, még akár Szerbia EU-s csatlakozástól függetlenül is. A határra tehát már most úgy kell tekintenünk, mint innovációs tengelyre, amelynek elsődleges szerepe, hogy összeköt.

A térségre vonatkozó fejlesztési gyakorlat során jelenleg leginkább a beavatkozások előkészítő jellegét érdemes szem előtt tartani. A megalapozó programokat a térség szereplői – a jelenleg elérhető uniós és nemzeti forrásokra támaszkodva – már most elkezdhetik megvalósítani, amivel jelentős helyzeti előnyökhöz juttathatják a régiót a majdani csatlakozást követően. A programok lehetőségei ezzel természetesen szűkebbre szabottak, mint amelyek az egész térség fejlesztését célzó komplex stratégia megvalósításához szükségesek volnának, ezért a jelenlegi reális beavatkozási eszközök közül a legfontosabbnak véljük, magának a kapcsolatrendszernek a megerősítését. Ennek valamennyi érintett térség szereplői között ki kell bővülnie, mind a lakosság, az önkormányzatok, az intézmények, a civil szervezetek, a vállalkozások, mind pedig az oktatás, tudomány, kultúra területén. Mindehhez szükségessé válnak a közös intézményi alapok lefektetése, a jó gyakorlatok cseréje, a térségi marketing és a közös kutatás, tervezés előkészítése is.

A területi fejlesztések különböző ágazatain belül súlypontot kell képeznie az új intézményi struktúráknak, a térség regionális kohéziójának, a gazdaságnak, a környezetvédelemnek és a társadalmi integrációnak.

Zárógondolatok

A vizsgálatok rámutattak, hogy a szerb–magyar határ menti térségnek igen fontos és specifikus térbeli szerepe lesz a jövőben. Bizonyos feltételek kialakításával a szerb–magyar határ menti térség, más prosperáló európai határ menti övezet-hoz hasonlóan, alkalmas lehetne a jól működő együttműködési lehetőségek megteremtésére. Ezt szolgálná a térség periferiális helyzetének megszüntetése, amely az országhatár elválasztó szerepének enyhítésével, a határon átnyúló kooperációk kihasználásával, a térségi összefonódás erősítésével érhető el. A fejlődést azonban mindkét oldalon számos tényező akadályozza, az együttműködést szolgáló intézkedések ma még akadályokba ütköznek. A vizsgált országrészek kapcsolatai nem kellően szervezettek, sokszor esetlegesek, a nemzeti szabályozások rugalmatlansága, az információhiány, valamint a nyelvi különbségek és a történelmi sérelmek pedig még napjainkban is rendre gátat képeznek a két oldal között. Ezzel együtt számos kiaknázatlan lehetőség várat magára, főként az agrárium, környezetgazdálkodás, turizmus terén.

Kétségtelen, hogy a szerb–magyar határ menti térség területi fejlődése számos külső és belső tényező függvénye, amely rendkívül körültekintő és alapos tervezési munkával alapozható meg. Ebben a tekintetben a kihívások rendkívül nagyok, hiszen hosszú távon – a politikai paradigmák kiszámíthatatlanságától függetlenül – olyan multifunkcionális határ menti régiót kell létrehozni, amely egyszerre bizto-

sítaná a gazdaság felzárkózását, az adott települések környezeti fenntarthatóságát és a helyi társadalmak életszínvonalának növekedését.

A szerb–magyar „határvonal” csak akkor válhat innovációs tengellyé, ha az ott élők felismerik a közös célokat, illetve mindkét nemzetállam részéről létrejön az építő szándék, amely megegyezésen és bizalmon alapuló partnerséghez vezet. A két jelenleg még erősen elválasztott határ menti térség felzárkózása és fejlődése kizárólag abban az esetben indulhat meg, ha a területfejlesztési elképzeléseket – a helyi, a regionális, és az országos résztvevők – kétoldalúan elfogadott és támogatott alapelvek mentén valósítják meg.

Irodalom

- ANDERSON, L.–O'DOWD, L.–WILSON T. M. 1999: Border, border regions and territoriality: Contradictory meanings, changing significance. – *Regional Studies*. 33. évf. 7. sz. 593–604. o.
- ANDERSON, L.–O'DOWD, L.–WILSON T. M. (szerk.) 2002: *Re-Configuring State Borders in a Changing Europe. Special Issue of Regional and Federal Studies* 12 (4).
- ANDERSON, L.–O'DOWD, L.–WILSON T. M. (szerk.) 2003: *New Borders for a Changing Europe. Cross-border Cooperation and Governance*. London, Frank Cass.
- JEN NELLES–OLIVIER WALTHER 2011: Changing European borders: from separation to interface?. – *Journal of Urban Research*. 6. sz.
- KOVÁCS A. D. 2012: Területfejlesztési kihívások a szerb–magyar határ menti térségben. In: NYÁRI D. (szerk.): *Kockázat – Konfliktus – Kihívás. A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának Tanulmánykötete*. Szeged, SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék. 417–428. o.
- KRÁTKE S. 1999: Regional Integration or Fragmentation? The German–Polish Border Region in a New Europe. – *Regional Studies*. 33. évf. 7. sz. 631–641. o.
- MARTINEZ O. J. 1994: The dynamics of border interaction. New approaches to border analysis. In: SCHOFIELD C. (szerk.): *Global Boundaries. World Boundaries*. London, Routledge. 1–15. o.
- NAGY I. 2000: A dél-alföldi határrégió környezeti problémái és a környezetvédelmi együttműködés lehetőségei. In: RECHNITZER J.–HORVÁTH GY. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 411–428. o.
- NAGY I. 2006: (szerk.): *Vajdaság*. Budapest–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja–Dialog Campus Kiadó.

- NAGY I. 2009: Határ menti együttműködés a Dél-Alföld és szomszédos államok határterületei között. In: NAGY G. (szerk.): Dél-Alföld. Budapest–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó. 458–477. o.
- PERKMANN M. 2007: Policy entrepreneurship and multilevel governance: a comparative study of European cross-border regions. – *Environment and Planning C*. 25. évf. 6. sz. 861–879. o.
- PERKMANN M. 2007: Construction of new territorial scales: A framework and case study of the EUREGIO cross-border region. – *Regional Studies*. 41. évf. 2. sz. 253–266 o.
- SCOTT J. W. 2005: The EU and ‘Wider Europe’: Towards an alternative geopolitics of regional cooperation?. – *Geopolitics*. 10. sz. 429–454. o.
- SÜLI-ZAKAR I. 2010: A határok és határon átnyúló kapcsolatok átértékelődése Kelet-Közép-Európában. Gazdaságpolitika – Vidékpolitika. In: CSATA A.–ELEK S. (szerk.): *Az Európai Unió tagság kihívásai Székelyföldön*. Kolozsvár, Scientia Kiadó. 31–44. o.
- SÜLI-ZAKAR I. 2010: A regionalizmus és a határon átívelő kapcsolatok kilátásai az Európai Unió RÉGIÓK Bizottságának Fehér Könyve tükrében. In: KOVÁCS I. P.–TRÓCSÁNYI A. (szerk.): *Tér Talentum Tanítványok*. Pécs, Publikum Kiadó. 307–322 o.
- GÁBRITY MOLNÁR I. 2011: Kapcsolatok a szerb–magyar határ két oldalán lévő területek és lakosok között. In: „*Határon innen és határon túl – Cross here and beyond*”. Szeged, Department of Public Law, Faculty of Political science department.
- PÁL Á. 2004: A Dél-Alföld határ menti kistérségeinek társadalmi-gazdasági problémái, In: CSAPÓ T.–KOC SIS ZS.–LENNER T. (szerk.): *A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után*. Szombathely. 257–268. o.
- PÁL Á.–SZÓNOKY NÉ ANCSIN G. 1994. *Határon innen, határon túl. határ menti települések összehasonlító gazdasági elemzése a Dél-Alföldön*. Békéscsaba. 241–245. o.
- PERGER É.–KOVÁCS A. D.– FARKAS J. 2014: *A helyi munkaerő-piaci politika lehetséges irányai a határon átnyúló régiók esetében – Ka lokalno baziranim politika-ma tržišta rada u prekograničnim ruralnim oblastima*. Kecskemét, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. 56–79 o.
- RICZ A.– GÁBRITY MOLNÁR I. 2010. A Vajdaság régiókapcsolatai a Dél-Alfölddel. In: SOÓS EDIT–FEJES ZSUZSANNA (szerk.): *Régió a hármashatár mentén*. Szeged, Dél-Alföldi Régió, Szegedi Tudományegyetem, Állami- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék. 76–93 o.
- SOÓS E.–FEJES ZS. 2009: *Határon átnyúló együttműködések Magyarországon*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára.

- SZÓNOKYNE ANCSIN G. 2002: A határ menti térségek lehatárolásának elméleti kérdései. In: SZÓNOKYNE ANCSIN G. (szerk.): *Határok és az Európai Unió. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia*. Szeged. 184–190. o.
- TAKÁCS Z.–GÁBRITY MOLNÁR I. 2011: Development of Higher Education Networking in multiethnic border region of north vojvodina. – *Glasnik UP ZRS. Letnik*. 16. évf. 7. sz. 103–104.
- INNOAXIS IPA: A határ mint megújulási innovációs tengely 2011: www.innoaxis.hu [2015. november 8.]
- LOLAMAR IPA: A helyi munkaerő-piaci politika lehetséges irányai a határon átnyúló régiók esetében 2014: www.lolamar.eu [2015. november 8.]